

21-03-003

NY

S 8

SÆRTRYKK AV
SAMTIDEN

Eiliv Skard

1948 ?

KULTURDEBATT

I vårt naboland i øst har debatten om kulturens grunnlag, dens mål og midler, pågått i lengere tid. Det begynte allerede under krigen, man hadde fred og ro til å diskutere, og gammel filosofisk kultur gav evne til å se problemene i stor sammenheng. Her i landet har vi lite hatt tid og ro til prinsippdebatter, heller ikke har vi den sterke trang til filosofisk oversyn. Til gjengjeld sitter vi inne med erfaringer som må gjennomtenkes og formuleres. Vi har opplevd kulturnihilismen, sett det nazistiske barbari gå som en brottsjø over et demokratisk rettssamfunn. En rekke spørsmål tvinger seg inn på oss. Hva var det for krefter som truet — og alle dager truer — vår kultur? Hva er det umistelige i denne kultur? Og hvilke krefter kan mønstres for å forsvare den? Vi må kjenne dem, for de må dyrkes og styrkes.

I.

Ett forhold er det sikkert mer påkrevd å fremheve her til lands enn i vårt østlige naboland; det er den inderlige sammenheng mellom kultur og tradisjon. Det er en kjensgjerning at det meste av våre kulturverdier er arv, overtatt gods: «hva har vi, som vi ikke har fått?» Intet vitne er her mer veltalende enn selve språket, et gammelt kulturspråks ord er tunge av århundrers problematikk og vurderinger. Den felles europeiske kultur ble skapt den gang, for 1500 år siden, da den seirende kirke tok opp i seg det beste av den gresk-romerske kultur; og kulturell vekst har til alle tider for en vesentlig del vært det å søke tilbake til de inspirerende, livgivende kilder. Et radikalt brudd med tradisjonen kan bare lede ut i barbariet. «Ingen kan legge en ny grunnvoll».

Av to grunner er det viktig å huske dette i dag.

Den europeiske kultur som nazibarbariet løp storm imot, var sterk bl. a. nettopp fordi den var gammel og hadde dype røtter. Vi europeere er ikke nybyggere, vår kulturgrunn er gammel ættegård og helligdom. De idealer og vurderinger som sterkest stod den nazistiske ideologi imot, har lydt til oss fra slekt til slekt: der er ikke jøde eller greker — sannheten er hellig — mennesket er skapt i den Høyestes bilde; den måtte få motbør, en bevegelse som bygde på rått rasehovmod, knesatte løgnen og hånte menneskeverdet. Nazismen hadde, om den skulle seire, måttet skrive hele vår historie om, vi måtte ha fornektet våre dyreste humane tradisjoner i kunst og vitenskap, vi måtte ha forbannet den dag da Olavene seiret i Norge, og ikke Eyvind Kinnriva. Det var konsekvent når et naziorgan brakte forslag om å ta runene i bruk i stedet for det unasjonale latinske alfabet, det var konsekvent når tyskerne i sine fangeleirer forbød juleevangeliet og kastet biblene i forbrenningsovnene. Klarere enn mangen av sine motstandere forstod de at den gamle bok hadde noe å si i dagens kamp.

Og en ting til. Når vi kan tale om en europeisk kultur-enhet, så er det fordi vi eier så stor en felles arv nettopp fra den første, grunnleggende tid. Den nyeste tid, med nasjonalstater og nasjonalkulturer, har gjort Europas åndsliv rikere nyansert, men det som binder oss sammen, er i første rekke noen meget gamle verdier: så lenge alle Europas folk kjenner Marathon og Salamis og Akropolis, så lenge kirke og dåp og kors er ord som sier oss noe, så lenge har vi et språk vi kan møtes i. Og med språket og ordene følger en felles vurdering. Ofte ser vi at mennesker — uten selv å ane det — dømmer ut fra et syn på livet og kulturen som i sin rot og i sitt vesen er kristent og antikt.

II.

Så lite som vi her hjemme har hatt av prinsipielle drøftelser av kulturproblemet, griper en med interesse det åpne brev om «vår kulturs fremtid» som representanter for en rekke kulturområder har sendt regjeringen. Brevet gir først et «omriss av førkrigstidens kultursituasjon», dernest en del «konkrete ønskemål». Det første avsnitt har i vår forbindelse størst interesse.

«Vi har villet hevde et kulturkritisk grunnsyn,» heter det i brevet. Og kritikken over førkrigstiden — også kalt mellomkrigstiden — er meget streng. Noen hovedpunkter kan nevnes. Tiden var karakterisert av en billig kulturoptimisme; der rådet en materialistisk vurdering som på en farlig måte lot menneskenes sinn bli bundet til «ting», nytteverdiene trådte i åndsverdiene sted. Sjelden møtte man sans for faste verdier og et bærende livsideal. Der foregikk en relativisering av de moralske verdier: gamle absolutter som godt og vondt, rett og urett mistet sin entydighet. Åndelig fattigdom og rådvillhet ble resultatet.

Påfallende streng er dommen om skolen. «Få eller ingen» — heter det — tenkte på at skolen også har den oppgave å innvie de unge i en åndelig verdiverden som kan gi «motstandskraft i sorg og rikdom i lykke». Der manglet «et bærende livssyn». Nå er vår skoles plikt på dette område utvilsom, etter skoleloven skal folkeskolen innvie sine elever i et livssyn, nemlig det kristne. Spørsmålet er om skolen har for sømt denne oppgave. Her vil sikkert mange tvertimot hevde at skolen — selvfølgelig med unntagelser — har gjort sitt beste for å gi elevene det livssyn som norsk lov krever at de skal innvies i; mange ville også føle det rettfærdig å minne om at dette livssyn har vært en motvekt mot tidens materialisme, moralske relativisme og billige kulturoptimisme.

Brevet til regjeringen taler med kraft de åndelige verdiers sak: alle de tiltak som foreslås, tilsikter «å gjenskape hos folket troen på åndelige verdier». Det er da underlig at disse verdier ikke presiseres nærmere, ved slutten av brevet leser man endogså følgende setning: «Det er ikke vår sak å formulere disse verdiers innhold.» Men bortsett fra det påfallende i at denne oppgave altså skal overlates regjeringen, må det sies at brevet ved denne erklæring blir åpenbart selv-motsigende. Skjønt uttrykksmåten ofte er upresis og farlig uklar, er dog brevet i sin helhet preget av bestemte verdier som sier atskillig om verdienes innhold. Den harde dom over nyttesynet, kravet om «edle» forbilder i oppdragelsen, kravet om et livssyn som kan ta kampen opp mot «skjebnens vilkårlighet» — dette og meget annet gjør det helt klart at det her tales ut fra en bestemt vurdering av livet og kulturen.

III.

Som et vesentlig trekk i mellomkrigstidens kultursituasjon nevner brevet til regjeringen den farlige utvikling i retning av åndslivets forflatning: kulturen går ikke i dybden, men i bredden. Skolen gir spredte kunnskaper, men ikke helhetssyn; de nye mekaniske kulturmidler forer menneskene med lettfattelig og lettfordøyelig stoff, de voksende mengder av kulturmottagere venner seg til å ta passivt imot, evnen til fordypelse svekkes; resultatet blir «en overfladisk kulturell standardtype».

Disse antydninger tvinger leseren til å tenke videre.

Kulturlivets mekanisering og standardisering — det er tanker som får en til å minnes dystre profetier om vår kulturs hendøen fordi den skapende evne uttørres. Nå er vel neppe noe menneske i stand til å bedømme vekstkraften i sin samtids kultur. Men pessimisten vil ikke mangle argumenter, aller minst uhyggelige historiske paralleller. Mot Spenglers spådommer nedla i sin tid en amerikansk professor en indignert protest: Kom og se våre eventyrlige tekniske triumfer, og hold opp med snakket om Vesterlandenes undergang! Men tekniske oppfinnelser, f. eks. radio, kan neppe i og for seg bevise at en kultur har sin skapende evne i behold; spørsmålet er om tiden har et åndelig budskap så viktig at det gir slike oppfinnelser mening og hensikt; ellers kan den høye teknikk bare stille kulturens indre tomhet til skue.

Men saken har en annen side, som ikke bare frister til spekulasjoner, men krever alvorlig gjennomtenkning.

Virkelig kultur koster. Og de verdier som tilegnes ved personlig arbeid, forplikter oss. Men standardiserte, passivt mottatte kulturgoder kan neppe gi menneskene den dype følelse av moralsk ansvar overfor de etiske verdier, de som dog er virkelig kulturs egentlige gehalt. Det var i demokratiets navn vi gikk inn på den vei å bringe «kulturen» ut til alle; men kan massespredning av billig kulturgods skape de demokratiske ansvarsmennesker vi trenger, kan den forplikte og engasjere mennesker så sterkt at de f. eks. ikke lar seg lokke av en ideologi som lover rikere liv, større følelser og opplevelser — og først og fremst et «livssyn», selv om det er et så ynkelig religionssurrogat som det nazismen hadde å by fram?

Når en står overfor disse problemer — kulturstagnasjon, uforpliktende massekultur — føler en seg fristet til å dra fram et historisk eksempel.

IV.

Den greske høykultur var en historisk engangsforeteelse. Den kan ikke kopieres. Men den kan lære oss noe.

Det er tre trekk som vi særlig må feste oss ved. Vi ser en makeløs original skaperkraft, som stiller selv renessansen i skyggen. Vi ser et samfunn med moralske normer som er hellige og forpliktende, og de skaper grenseløs offervilje og enestående samfunnsånd. Og i det rike kulturlivet er borgeren aktivt med; det ideal som lyser over Perikles' berømte «gravtale»: at hver borger skal være en personlighet — det var her på vei til å bli virkeliggjort.

Hva var det bærende prinsipp i denne kultur? Det var et «livssyn», religionen; den dype respekt for det hellige, var statens ryggrad. Denne kultur er dypt religiøs, byens murer og fedrenes tro er de verdier borgeren sverger at han skal forsvare. Ingen kan helt ut «forklare» den enestående kulturelle blomstring i Athens *grand siècle*; men så meget er sikkert at ethvert forsøk på en forklaring må regne med den dype inspirasjon som gudstroen gav; derom vitner Aischylos' drama, Fidias' skulptur, Akropolis' søylerekker — og vi kan trygt tilføye: Platons filosofi. Statens idé er religiøs, derfor har pliktbudet sin absolutte gyldighet, plikt mot staten er religiøs plikt — like så visst som statens egen makt er begrenset av hellig lov og sed. Seiren over perserne, ved Marathen og Salamis, føltes av folket som en religiøs fellesopplevelse. Og det religiøse er en verdi som alle kan tilegne seg: borgeren er med — om å forsvare byen og bestemme dens styre, dyrke dens guder og tiljuble den herlige poesi som priste dette Athen som var «fylt med guders kraft».

Kulturen var et hjem. I et hjem løses evnene — i arbeid for det mennesket har kjær. Hjemmet forplikter mennesket moralsk. Og i hjemmet er alle med, ingen skal være utenfor.

Der kom andre tider; vi tør — all historisk relativisme til tross — kalle dem forfallstider. Aldri kan dette forfallet helt ut forklares uten at vi tar med det faktum at religionen mistet sin makt over sinnene. Der kom en tid da det var

slutt både med det frie borgerliv og den spontane skapende evne, da kulturen ble forflatet, da dikterne ikke hadde et budskap, men bare underholdning å gi, en tid som treffende kan karakteriseres med en rekke av de uttrykk brevet til regjeringen bruker om mellomkrigstidens overfladiske, standardiserte kultur.

V.

Grekerfolkets skjebne antyder lærdommer som har sin gyldighet alle dager.

At det hellige er kunstens og poesiens dypeste inspirasjonskilde, lærer ikke bare Aischylos og Fidias oss. Verdenslitteraturens historie forteller om det, fra Jobs bok til Goethes Faust, fra Dantes Commedia til Ibsens Brand — og Tolstoi og Sigrid Undset. Den forteller også noe om tomheten i en diktning som ikke kjenner de religiøse grunnmotiver: skyld, ansvar, evighetslengsel. Fordi Ibsens dramaer bærer bud om denne dype spenning i livet, vil de alltid gripe oss; en dramatik som går disse grunnproblemer forbi, vil snart være hjemfallen til glemsel — tross høy teknikk og skarp-sindig psykologisk analyse.

Men historien forteller også noe om at en moral som skal bevare sin absolutte autoritet, i lengden ikke kan unnvære roffeste i det religiøse. Ingen moral kan greie seg uten å henvise til noe hellig; men med det begrep er vi inne på religionens enemerker. En absolutt moral må være forankret i det absolutte, ikke i det relative som heter mennesket. Dette gjelder også stats- og samfunnsmorale. Vår demokratiske etikk er en pliktlære som stiller de aller høyeste krav til mennesket — selve de kristne grunnkrav: selvfornektelse, nestekjærighet, demokratiet kan ikke greie seg med mindre. Vår demokratiske innstilling til rettferdsproblemene i samfunnslivet bygger på det radikalt nye syn som kristendommen i sin tid kom med; det er riktig, som det for en tid siden ble uttalt i den svenske riksdag: kristendommen danner grunnen ikke bare for folkestyret, men for hele vår sosiale for-sorg. Så er det forståelig nok at demokratiet ikke synes å kunne feste rot utenfor det kulturområde hvor kristendommen har forberedt grunnen. For å kunne få demokrati må Japan først få kristendom, har Kagawa uttalt.

Men her er noe mer å si. Bare en kultur som er religiøs, kan bli virkelig folkekultur.

I sin bok om den romerske keisertid kommer Rostovtzeff inn på disse problemer. De orientalske kulturers stabilitet, sier han, henger sammen med at her var selve statens og kulturens idé av religiøs art, og en slik idé kan fattes og tilegnes av alle, høy og lav.

En kultur med vesentlig intellektuelt eller estetisk preg vil aldri kunne bli annet enn en fåtallskultur — av gode grunner. Religionen betegner den form av høyere åndelig liv som er tilgjengelig for alle mennesker, i ganske annen grad enn vitenskap og kunst. Dette er like innlysende som at den religiøse trang er noe mer almenmenneskelig enn behovet for estetisk nytelse eller intellektuell klarhet.

Det var en stor dansk dikter som drømte om en folkekultur. Og med sin egen diktning ville han få «selv bare Ben paa Gade» til å hoppe av fryd. Men han var ikke i tvil om at pulsslaget i en slik diktning måtte være religiøs forkyn-nelse, og at den skole han ville reise for å gi sitt folk dan-nelse, først og fremst måtte gi et religiøst livssyn. Ikke mange diktere har realisert så meget av det de drømte om som han; Grundtvig er en av dem som har skapt en større varme, en varme som kunne løse evner — i Danmark og hele Norden.

Det er med full rett brevet til regjeringen klager over mangel på «varme» i «den harde mellomkrigstiden». Men det burde kanskje vært antydning hvilke faktorer det er som skaper varme i et folks liv, og hvilke faktorer det er som bidrar til å islegge kildene. Man kunne f. eks. minne om at når det ble et mildere klima her oppe hos oss, i vikingenes frostkalde miljø, henger det sammen med at «solen fra sør» begynte å varme våre fjell.

Det er også med full rett brevet til regjeringen hevder at slike ting som boligbygg og hjeminnredning må sees «i sammenheng med et prinsipielt grunnsyn». Forutsetningen for at et folk har stil, i sine bygninger og i sitt liv, er at det har et dypt samlende livssyn. En fast stil skapes ikke av splittede mennesker. Når grekerne kunne skape en fast stil, var det fordi troen på noe hellig var det faste sentrum, den livgivende selle. Er den selle frisk, vil også folkelivet natur-

lig få fest og farger; i motsatt fall vil staten forgjeves anstrenge seg for å «utløse individenes livsglede» ved ytre foranstaltninger.

VI.

Drastiske eksempler på upersonlig og uforpliktende kulturtilegnelse ser man hos de ville folk i dag — når de møter Vestens sivilisasjon i form av radio og grammofon, sigaretter og ferdigsydde klær. En slik passivt mottatt «kultur» blir like steril som den er upersonlig, uforpliktende og uorganisk. Det går på en annen måte med de fargede folk som først møter Vestens kultur i form av en ny tro. Ut fra en tro som forplikter og engasjerer det dypeste i mennesket og gir personligheten stil og holdning, kan der vokse fram en ny moralsk vurdering og reformer i den ytre livsførsel, her kan evner løses og et miljø skapes — og noe nytt begynne å vokse organisk fram.

VII.

I 1889—90 pågikk en debatt i «Tilskueren» mellom Brandes og Høffding; den ble ført med en heftighet som vitnet om dype motsetninger. Brandes introduserte Nietzsche, det nye, strålende navn, forkynneren av det store menneske som kulturens mål. Bak Høffdings «forargede» protest lå trangen til å verge det han holdt for vår kulturtradisjons høyeste verdi: humanitetstanken, velferdsetikken — den «slavemoral» som Nietzsche så dypt foraktet.

Vår generasjon, som har sett Nietzsches elever utfolde sin virksomhet, kan neppe uten en viss forferdelse minnes at den sinnssyke overmenneskefilosof ble anbefalt av Georg Brandes — han som for så mange stod som den store representant for alt fremskritt. Den ble gjort sørgelig til skamme, drømmen om den tid «da ateismen og lykken med den skulle holde sitt seierstog over verden», for å sitere en av den tids diktere. Ateismens triumfer uteble ikke — men lykkens . . . ? Brandes selv endte i svart pessimisme og bunnløs menneskeforakt. Og i Nietzsches hjemland ble saktens den overleverte kristendom effektivt undergravd, men det som tok dens plass, var ikke en religionsløs høykultur, det var et heslig religions-surrogat, nazismens djevelske ideologi.

Den egentlige tragiske skikkelse i kampen var likevel ikke Brandes, men Høffding. Brandes lot sin motstander høre at han var en uforbederlig teolog, og det er sant at det i grunnen var den overleverte kristne etikk Høffding forsvarte. Men hans posisjon var en håpløs posisjon: han ville holde oppe det kristne moralsyn uten støtte fra den kristne tro. Så kom han, sammen med sin motstander, til å tjene og fremme den sekularisering av kulturlivet hvis bitre frukter snart skulle modnes.

Høffding var dypt og ærlig bekymret for den utvikling det tok med tidens kultur. Men den som i dag tenker med ansvar på vår kulturs fremtid, vil måtte føle en enda dypere bekymring. Han vil nødes til å innse — og vi bruker Mac Arthurs historiske vending — at vår kulturs grunnproblem er av religiøs art. Han vil med ærbødighet minnes en ærlig etiker som Harald Høffding. Men kjensgjerningene vil ha lært ham av med å tro på kraften i en religionsløs etikk. Stilt overfor den dødelige fare vår kultur befinner seg i, vil han føle det som sin plikt å avdekke selve kulturkrisens rot — idet han, så sterkt og klart han formår, lar en samtid som er «åndelig rådvill», høre at sekulariseringens tid er forbi.

Eiliv Skard.

